

Ψυχολογία και κοινωνικός έλεγχος: Το πείραμα του Milgram στην εποχή του κορωνοϊού

Αφροδίτη Ζαρταλούδη

Psychology and Social Control: Milgram Experiment during Co- vid-19 Pandemic

Επίκουρος Καθηγήτρια
Τμήμα Νοσηλευτικής, Πανεπιστήμιο
Δυτικής Αττικής

Ημερομηνία υποβολής άρθρου: 24/05/2022
Επανυποβλήθηκε: 30/05/2022
Εγκρίθηκε: 15/06/2022

Υπεύθυνος αλληλογραφίας:
Αφροδίτη Ζαρταλούδη,
Τμήμα Νοσηλευτικής, Πανεπιστήμιο Δυτικής
Αττικής,
Αγίου Σπυρίδωνος, 122 43 Αιγάλεω
Τηλ: (+30) 2105387445
e-mail: azarta@uniwa.gr

Καθώς οι αρχές εφάρμοσαν νέα μέτρα δημόσιας υγείας για τη μείωση της εξάπλωσης της πανδημίας COVID-19, θα ήταν εξαιρετικά σημαντικό να κατανοήσουμε τον τρόπο που οι άνθρωποι ανταποκρίνονται στους κανόνες, ιδίως όσον αφορά τον βαθμό που είναι πιθανό να τους ακολουθήσουν ή να τους παραβιάσουν. Το φαινόμενο της κοινωνικής υπακοής απέκτησε βαρύνουσα σημασία στη σύγχρονη πραγματικότητα λόγω της σοβαρότητας της πανδημίας και της έντονης ανησυχίας για το μέλλον, φέρνοντας στην επικαιρότητα ένα από τα πιο διάσημα πειράματα στην ιστορία της ψυχολογίας, το πείραμα του Milgram. Σκοπός του πειράματος ήταν η διερεύνηση της συμπεριφοράς των ανθρώπων, όταν καλούνται να υπακούσουν στις εντολές-οδηγίες των αρχών εξουσίας ή των ειδικών, στην περίπτωση που οι εντολές αυτές βρίσκονται σε αντίθεση με την προσωπική τους βούληση, τις αξίες ή τη συνείδησή τους. Μετά το ξέσπασμα της πανδημίας του κορωνοϊού οι συνθήκες της κοινωνικής πραγματικότητας δοκίμασαν τα όρια αντοχής και ανοχής της κοινωνικής υπακοής στην εξουσία. Καταγράφονται σκέψεις και προβληματισμοί σχετικά με τους παράγοντες που θα μπορούσαν, ενδεχομένως, να επηρεάσουν την κοινωνική συμμόρφωση και υπακοή. Πότε επιλέγουν οι άνθρωποι να μην συμμορφώνονται με οδηγίες ή κανονισμούς; Ποιος θα μπορούσαν να είναι οι επιπτώσεις των ψυχοπαιστικών καταστάσεων, όπως είναι και η πανδημία, στην ανθρώπινη συμπεριφορά; Αναμφισβήτητα, η σύγκρουση της προσωπικής αυτονομίας και της προστασίας των άλλων ανθρώπων προκύπτει πάντοτε σε κάθε μεγάλη απειλή για τη δημόσια υγεία. Πολλοί άνθρωποι διαφωνούν με κάποια από τα μέτρα που η εκάστοτε αρχή καλείται να λάβει. Η εθελοντική υπακοή στην εξουσία και η κοινωνική συμμόρφωση για χάρη του συνόλου φέρνει μείωση των ατομικών ελευθεριών σε κάθε περίπτωση, πολύ δε περισσότερο στην περίπτωση της πανδημίας.

Λέξεις-ερευνηρίου: Πείραμα Milgram, κοινωνικός έλεγχος, πανδημία COVID-19

Εισαγωγή

Με την εμφάνιση κι εξάπλωση του ιού SARS-CoV-2, καθώς και με τον χαρακτηρισμό της λοίμωξης που προκαλείται από αυτόν (COVID-19) ως πανδημία, κρίθηκε επιβεβλημένη από το σύνολο των επιστημόνων η λήψη μέτρων, όπως είναι η τήρηση των κοινωνικών αποστάσεων, η καραντίνα και η απομόνωση με στόχο να μειωθεί η εξάπλωση της νόσου.¹ Η συμμόρφωση των πολιτών στα μέτρα αυτά κρίθηκε απαραίτητη για την επιβράδυνση της εξάπλωσης του ιού.² Αυτό σημαίνει ότι όλοι οι πολίτες έπρεπε να αποδεχτούν περιορισμούς στην προσωπική τους ελευθερία και αυτονομία προς όφελος της δημόσιας υγείας. Όλες οι χώρες αντιμετώπισαν την πρόκληση να πείσουν τους πολίτες τους να υπακούσουν και να συμμορφωθούν με τις οδηγίες των επιστημόνων και των αρχών.³ Για ποιους λόγους οι άνθρωποι θα μπορούσαν να εμφανίσουν ανοχή σε μέτρα που περιορίζουν την ελευθερία στην καθημερινή τους ζωή, όπως είναι, για παράδειγμα, ο εγκλεισμός (lockdown); Το ζήτημα της υπακοής των ανθρώπων στους φορείς εξουσίας απασχόλησε τον Stanley Milgram, επίκουρο καθηγητή ψυχολογίας, την περίοδο εκείνη στο Πανεπιστήμιο του Yale.⁴ Το φαινόμενο της κοινωνικής υπακοής απέκτησε βαρύνουσα σημασία και στη σύγχρονη πραγματικότητα, λόγω της σοβαρότητας της πανδημίας και της έντονης ανησυχίας για το μέλλον, φέρνοντας και πάλι στην επικαιρότητα ένα από τα πιο διάσημα, πιο σημαντικά και πιο αμφιλεγόμενα πειράματα στην ιστορία της ψυχολογίας.

Το πείραμα του Milgram: Η Διαμάχη μεταξύ Υπακοής στην Εξουσία και Προσωπικής Συνείδησης

Η εξουσία αποτελεί θεμελιώδες στοιχείο της κοινωνικής πραγματικότητας και μπορεί να χρησιμοποιηθεί με διττό σκοπό, είτε για να διατηρηθούν οι κοινωνικές νόρμες και να υπάρξει κοινωνικός έλεγχος είτε για να αλλάξουν οι κοινωνικές αυτές νόρμες και να δρομολογηθεί η κοινωνική αλλαγή. Η χρήση της εξουσίας είναι, κατ'επέκταση, μια μορφή κοινωνικής επιρροής. Σκοπός του πειράματος του Milgram ήταν η διερεύνηση της συμπεριφοράς των ανθρώπων, όταν κλήθηκαν να υπακούσουν στις εντολές-οδηγίες των αρχών εξουσίας ή των ειδικών-αυθεντιών στην περίπτωση που οι εντολές αυτές έρχονταν σε αντίθεση και συγκρούονταν με τη βούληση, τις προσωπικές αξίες, την ιδεολογία και τη συνείδηση των ανθρώπων αυτών. Το πείραμα του Milgram

απέδειξε ότι, υπό συγκεκριμένες ψυχοπαιστικές συνθήκες από την εκάστοτε μορφή εξουσίας, οι άνθρωποι μπορούν να εμφανίσουν υπακοή στις εντολές της, ακόμη και όταν γνωρίζουν ότι η πιθανότητα να προκαλέσουν βλάβη σε κάποιον άλλο άνθρωπο είναι αυξημένη.⁵

Ο ερευνητής στο συγκεκριμένο πείραμα συμπεριέλαβε «δασκάλους», που ήταν εθελοντές, οι οποίοι οδηγήθηκαν εσκεμμένα να πιστέψουν ότι απλώς βοηθούσαν στη διεξαγωγή του πειράματος, ενώ στην πραγματικότητα ήταν τα υποκείμενα του πειράματος και έναν «μαθητή», που ήταν στην πραγματικότητα ηθοποιός. Το ρόλο του φορέα εξουσίας είχε ο «υπεύθυνος» του πειράματος.⁶ Στο πείραμα ο ερευνητής είχε δέσει τον «μαθητή» σε μια καρέκλα και είχε τοποθετήσει ηλεκτρόδια σε όλη την επιφάνεια του σώματός του. Ο «δάσκαλος» βρισκόταν δίπλα σε μια κονσόλα ηλεκτρικής γεννήτριας και μπορούσε με το πάτημα ενός κουμπιού να διοχετεύσει στον «μαθητή» ηλεκτρικό ρεύμα τάσης από 15 Volt (ελαφριά καταπληξία) έως 375 Volt (σοβαρή καταπληξία) και 450 Volt (θάνατος). Στην περίπτωση που ο «μαθητής» έδινε λανθασμένες απαντήσεις στις προκαθορισμένες ερωτήσεις που του έκανε ο «δάσκαλος» ο υπεύθυνος του πειράματος καθοδηγούσε τον «δάσκαλο» να διοχετεύσει ηλεκτρικό ρεύμα στον «μαθητή». Κάθε φορά που ο «μαθητής» έδινε λανθασμένη απάντηση η τάση του διοχετευόμενου ηλεκτρικού ρεύματος αυξανόταν.⁵ Αυτό που ο «δάσκαλος» δεν ήξερε ήταν ότι ο «μαθητής» ήταν στην πραγματικότητα ηθοποιός, συνεργάτης του ερευνητή με εντολή να φωνάζει όλο και δυνατότερα, ανάλογα με την ένταση του ρεύματος. Στην πραγματικότητα το ηλεκτρικό ρεύμα που διοχέτευε ο «δάσκαλος» δεν «χτυπούσε» ποτέ τον «μαθητή-ηθοποιό», ο οποίος υποκρινόταν ότι πονούσε και φώναζε. Όταν ο «δάσκαλος» δίσταζε να συνεχίσει, ο υπεύθυνος ερευνητής του έδινε κάποια εντολή από ένα πρότυπο εντολών, π.χ. «Παρακαλώ συνεχίστε», «Το πείραμα απαιτεί να συνεχίσετε», «Είναι απολύτως σημαντικό να συνεχίσετε» ή «Δεν έχετε άλλη επιλογή· πρέπει να συνεχίσετε». Το αποτέλεσμα του πειράματος έδειξε ότι το 65% των συμμετεχόντων «δασκάλων» έφθασε στο σημείο να διοχετεύσει την υψηλότερη τάση ηλεκτρικού ρεύματος (450 Volt). Όλοι όσοι συμμετείχαν στο πείραμα διοχέτευσαν ρεύμα τάσης ως τα 300 Volt.

Κατ'επέκταση το συμπέρασμα που προέκυψε από το πείραμα ήταν ότι το 65% των συμμετεχόντων ήταν ικανοί να υπακούσουν στην εξουσία σε βαθμό που να προκαλέσουν θανατηφόρο αποτέλεσμα σε κάποιον άλλο

άνθρωπο, αγνοώντας τις φωνές και τις παρακλήσεις του. Ο υπεύθυνος του πειράματος είχε διαβεβαιώσει τους συμμετέχοντες ότι δεν θα τους κατηγορούσε κανείς για οτιδήποτε κι αν συνέβαινε κατά τη διεξαγωγή του πειράματος.^{6,7} Ο Milgram διεξήγαγε περισσότερα από ένα πειράματα -συνολικά 18 παραλλαγές της μελέτης του-, μεταβάλλοντας κάθε φορά τις συνθήκες για να διερευνήσει τον τρόπο που η νέα κατάσταση θα επηρέαζε τη διαδικασία της υπακοής.⁷

Ηθικά και κοινωνικά ζητήματα που εγείρονται από το πείραμα του Milgram

Πολλά κοινωνικά ζητήματα, που σχετίζονται με την υπακοή στην εξουσία, εγείρονται από το πείραμα του Milgram. Πρώτον, το πείραμα κατέστησε σαφές πόσο ισχυρή θα μπορούσε να είναι η τάση υπακοής των ανθρώπων. Η υπακοή στην εξουσία αποτελεί έναν πολύ βασικό κανόνα της κοινωνικής ζωής. Όσο αφορά το πείραμα του Milgram, η υπακοή στην εξουσία προκύπτει ενδεχομένως από το γεγονός ότι το άτομο, συμφωνώντας να πάρει μέρος στο πείραμα, συναίνεσε σε μια σειρά κοινωνικών κανόνων. Δεύτερον, η τάση υπακοής μπορεί να οδηγήσει τους ανθρώπους να πράξουν αντίθετα προς τις ηθικές τους αρχές και τη βούλησή τους. Ως αποτέλεσμα, οι άνθρωποι μπορεί να υπακούσουν στην εξουσία ακόμα και όταν αυτή τους επιβάλει να προβούν σε ακραίες συμπεριφορές τις οποίες κανονικά δεν θα είχαν εμφανίσει από μόνοι τους. Η ιδεολογική δικαιολόγηση της εξουσίας ίσως να είναι ο σημαντικότερος παράγοντας υπακοής. Αντικατοπτρίζει την αποδοχή της νομιμότητας της εξουσίας, την αποδοχή του δικαιώματος της αρχής να καθορίζει τη συμπεριφορά των ανθρώπων και, ως εκ τούτου, το άτομο αισθάνεται την υποχρέωση να υπακούσει στην εξουσία αυτή. Τρίτον, το πείραμα έδειξε ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά συχνά επηρεάζεται περισσότερο από τις εξωτερικές συνθήκες και λιγότερο από τον χαρακτήρα και τις αξίες.⁵

Στην αρχική βασική μελέτη ο υπεύθυνος του πειράματος φορούσε στολή εργαστηρίου ως σύμβολο της εξουσίας του. Ήδη από το 1961 οι Luchins & Luchins⁸ ανακάλυψαν τη σπουδαιότητα του παράγοντα της αυθεντίας στα φαινόμενα επιρροής. Αν η αυθεντία του πειράματος συμφωνούσε με τις κρίσεις της πλειοψηφίας, τότε η επιρροή της στα υποκείμενα-συμμετέχοντες άγγιζε τον μέγιστο βαθμό. Αλλά και μόνη της η αυθεντία ασκούσε σημαντικότερη επιρροή, ακόμα και όταν ερχόταν σε αντίθεση με τις τοποθετήσεις της πλειοψηφίας, έστω και

εάν υποστήριζε εσφαλμένες κρίσεις. Το κύριο συμπέρασμα εντοπίζεται στο γεγονός ότι η αυθεντία εμφανίζει την ικανότητα όχι απλώς να ασκεί σημαντική επιρροή αλλά αυτή η επιρροή να αγγίζει τα όρια της υποταγής.

Το πρώτο ηθικό ζήτημα που προέκυψε από το πείραμα του Milgram ήταν ο βαθμός εξαπάτησης και η απουσία προστασίας των συμμετεχόντων. Οι συμμετέχοντες οδηγήθηκαν να πιστέψουν ότι έκαναν «ηλεκτροσόκ» σε πραγματικούς ανθρώπους. Πιθανόν να αισθάνθηκαν γελοιοποιημένοι όταν έμαθαν ότι εξαπατήθηκαν κατά τη διάρκεια του πειράματος. Ωστόσο, ο Milgram υποστήριξε ότι η εξαπάτηση αυτή ήταν απαραίτητη για την παραγωγή των επιθυμητών αποτελεσμάτων στο πείραμα.⁵ Τα άτομα που συμμετείχαν στο πείραμα αντιμετώπιζαν έντονο στρες στην ιδέα ότι διοχέτευαν ηλεκτρικό ρεύμα ισχυρής τάσης σε άλλους ανθρώπους. Πολλοί συμμετέχοντες ήταν εμφανώς στενοχωρημένοι και έδειξαν σημάδια άγχους, όπως τρέμουλο, εφίδρωση, τραύλισμα, νευρικό γέλιο και δάγκωμα των χειλιών. Αναφέρθηκε ότι τρεις συμμετέχοντες είχαν ανεξέλεγκτες κρίσεις κατά τη διάρκεια της μελέτης. Ο Milgram, προκειμένου να υπερασπιστεί τις ενέργειές του, υποστήριξε ότι η συναισθηματική επιβάρυνση των συμμετεχόντων αποτέλεσε μια βραχυπρόθεσμη και προσωρινή συνέπεια, χωρίς μακροπρόθεσμες προεκτάσεις.⁶

Το δεύτερο ηθικό ζήτημα σχετιζόταν με το δικαίωμα ανάκλησης της συγκατάθεσης και την αποχώρηση των συμμετεχόντων. Δεν επιτράπηκε στους συμμετέχοντες να διακόψουν τη συμμετοχή τους στο εν λόγω πείραμα. Ακόμα και όσοι συμμετέχοντες ζήτησαν να διακόψουν, ο υπεύθυνος του πειράματος τους ώθησε να συνεχίσουν. Ο ερευνητής έπρεπε να καταστήσει σαφές στους συμμετέχοντες από την αρχή ότι ήταν ελεύθεροι να αποχωρήσουν από το πείραμα οποιαδήποτε στιγμή το επιθυμούσαν. Πρέπει να αναφερθεί ότι οι κανόνες ηθικής και δεοντολογίας δεν ήταν τόσο αυστηροί τη δεκαετία του 1960 που διεξήχθη το πείραμα όσο είναι σήμερα. Ένα πείραμα όπως του Milgram δεν θα ήταν δυνατό να διεξαχθεί στη σημερινή εποχή. Σύμφωνα με τη Διακήρυξη του Ελσίνκι, οι συμμετέχοντες σε ερευνητικές μελέτες πρέπει να παρέχουν ενημερωμένη συγκατάθεση, να μπορούν να διακόψουν τη συμμετοχή τους στο πείραμα ανά πάσα στιγμή και να μην υποβάλλονται σε κίνδυνο.⁹

Οι συνθήκες κάτω από τις οποίες διεξήχθη το πείραμα του Stanley Milgram έχουν επικριθεί από μεταγενέστερους ερευνητές.¹⁰⁻¹² Η πιο σκληρή κριτική προέρχεται από την Perry,¹³ που πήρε συνεντεύξεις από συμμετέ-

χοντες στο πείραμα και συμβουλευτήκε τα αρχεία του Stanley Milgram. Η Perry¹³ υπογραμμίζει ότι ένας από τους συμμετέχοντες ενέδωσε στις εντολές του υπευθύνου του πειράματος μετά από 26 φορές. Ακούγοντας τις κασέτες που ηχογραφήθηκαν κατά τη διάρκεια του πειράματος, η Perry επιβεβαιώνει την υπακοή στην εξουσία, υπογραμμίζει, ωστόσο, τον καταλυτικό ρόλο που διαδραματίζει ο εκφοβισμός, καθώς και την ύπαρξη μεγάλης έντασης και άγχους που βιώνουν οι συμμετέχοντες κατά τη διάρκεια του πειράματος, εξαιτίας της πολύ μεγάλης πίεσης που φαίνεται να τους ασκεί ο υπεύθυνος του πειράματος.

Το πείραμα του Milgram στην εποχή του κορωνοϊού: Σκέψεις και προβληματισμοί

Καθώς οι αρχές εφάρμοσαν νέα μέτρα δημόσιας υγείας για τη μείωση της εξάπλωσης της πανδημίας COVID-19, θα ήταν εξαιρετικά σημαντικό να κατανοήσουμε τον τρόπο που οι άνθρωποι ανταποκρίνονται στους νέους κανόνες, ιδίως όσο αφορά τον βαθμό που είναι πιθανό να τους ακολουθήσουν ή να τους παραβιάσουν.¹⁴ Στο πλαίσιο της πανδημίας COVID-19, για ποιους λόγους οι άνθρωποι θα μπορούσαν να δείξουν ανοχή σε μέτρα που περιορίζουν την ελευθερία των κινήσεών τους στην καθημερινή τους ζωή, όπως είναι ο εγκλεισμός και η απαγόρευση της κυκλοφορίας; Ο Milgram⁴ υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι εμφανίζουν μια ισχυρή και εγγενή τάση να «ακολουθούν τυφλά» τις εντολές ενός φορέα εξουσίας. Δίνει έμφαση στην έμφυτη τάση των ανθρώπων να ακολουθούν μια ομάδα ή / και έναν ηγέτη, τονίζοντας ότι η συμμόρφωση και η υπακοή αποτελεί πολύ συχνό φαινόμενο στην κοινωνία.¹⁵ Υπογραμμίζει, επίσης, ότι νόμιμη αρχή είναι εκείνη που είναι σε θέση να ασκεί «κοινωνικό έλεγχο μέσα σε μια δεδομένη κατάσταση».¹⁶

Αναλογιζόμενοι τις συνθήκες κάτω από τις οποίες διεξήχθη το πείραμα του Milgram και τα συμπεράσματα που προέκυψαν από αυτό, θα μπορούσαν, άραγε, να βρεθούν κοινά σημεία μεταξύ του πειράματος και της πραγματικότητας που βιώνουν οι σημερινές κοινωνίες σε παγκόσμιο επίπεδο μετά την εμφάνιση του κορωνοϊού; Θα μπορούσαν τα συμπεράσματα του πειράματος να βρουν εφαρμογή στις πραγματικές σύγχρονες συνθήκες; Η ανάγκη της προστασίας από τη μετάδοση του κορωνοϊού και το άγχος της επιβίωσης δημιούργησαν μια ιδιαίτερα ψυχοπαιστική συνθήκη στους πολίτες που υπαγόρευε την, χωρίς δεύτερες σκέψεις, υπακοή στο περιοριστικό μέτρο που έλαβαν οι επιστημονικοί και κρα-

τικοί φορείς εξουσίας για παραμονής τους στο σπίτι. Το μήνυμα «μένουμε σπίτι, μένουμε ασφαλείς» μεταδόθηκε με κάθε μέσο επικοινωνίας και κυριάρχησε στην καθημερινότητα όλων των πολιτών σε παγκόσμιο επίπεδο. Η ψυχοπαιστική συνθήκη υπήρχε και στο πείραμα του Milgram μέσω της έντονης πίεσης που ασκούσε στους συμμετέχοντες ο υπεύθυνος του πειράματος. Το μήνυμα-εντολή «Παρακαλώ, συνεχίστε» από τον υπεύθυνο του πειράματος κυριαρχούσε κατ' αντίστοιχο τρόπο και στις συνθήκες που βίωναν οι συμμετέχοντες στο πείραμα (ένας, μάλιστα, από τους συμμετέχοντες ενέδωσε στις εντολές του υπευθύνου του πειράματος μετά από 26 φορές). Επιπρόσθετα, αναγνωρίστηκε στους επιστημονικούς και κρατικούς φορείς εξουσίας ο ρόλος του πραγματογνώμονα και της αυθεντίας και τους εκχωρήθηκε το δικαίωμα να «καταστρατηγούν» ακόμη και κατακτημένες ελευθερίες «γιατί αυτοί ξέρουν και το κάνουν για το καλό μας». Κατ' αντιστοιχία, στο πείραμα του Milgram αναγνωρίστηκε ο ρόλος της αυθεντίας στον υπεύθυνο του πειράματος και του εκχωρήθηκε το δικαίωμα να δίνει εντολές στους συμμετέχοντες. Η περιρρέουσα κατάσταση της πανδημίας ενισχύθηκε με νούμερα που τρομάζουν, εικόνες που προκαλούν φρίκη, λάθη που έκαναν οι «άλλοι» και δεν πρέπει να τα κάνουμε και «εμείς», δηλώσεις αμφιλεγόμενων επιστημόνων που επέτειναν τη σύγχυση και την άγνοια για το τί να περιμένουμε στο μέλλον και το πότε θα βγούμε από την πρωτόγνωρη αυτή κατάσταση. Οι προαναφερόμενες συνθήκες ασκούσαν πολύ μεγάλη πίεση στους πολίτες. Ως αποτέλεσμα, οι πολίτες βίωσαν έντονο φόβο, μεγάλη ένταση και άγχος, συναισθήματα που βίωναν και οι συμμετέχοντες κατά τη διάρκεια του πειράματος, εξαιτίας της πολύ μεγάλης πίεσης που φαίνεται να τους ασκούσε ο υπεύθυνος του πειράματος.

Αξίζει να σημειωθεί ότι σε καταστάσεις που τα εμπλεκόμενα άτομα αντιλαμβάνονται έναν κίνδυνο ενδέχεται να εμφανίσουν λιγότερη αμφισβήτηση απέναντι στις οδηγίες και μεγαλύτερη υπακοή στις αρχές. Το γεγονός αυτό θα μπορούσε να ερμηνεύσει την εξαιρετική ανταπόκριση του γενικού πληθυσμού στις οδηγίες για εγκλεισμό στην πρώτη φάση εμφάνισης της πανδημίας, κατά την οποία οι άνθρωποι ήταν ιδιαίτερα ανήσυχoi και ως εκ τούτου πρόθυμοι να υπακούσουν στα μέτρα προστασίας που περιόρισαν σοβαρά τα ατομικά τους δικαιώματα και την προσωπική τους ελευθερία και αυτονομία με απώτερο σκοπό την πρόληψη της εξάπλωσης της νόσου. Κάτω από αυτές τις συνθήκες οι ισχυροί

κανόνες ενδέχεται να παρέχουν ένα αίσθημα ασφάλειας στους πολίτες σχετικά με το πώς πρέπει ή δεν πρέπει να συμπεριφέρονται.¹⁷

Η επίδραση που ασκεί το κύρος και η αξιοπιστία των επιστημόνων στη συμμόρφωση και την υπακοή του πληθυσμού σε κανόνες αναδεικνύεται, επίσης, στο πείραμα του Milgram. Ο ερευνητής που διεξήγαγε το πείραμα κατείχε εξειδικευμένη εξουσία, εν μέρει με το να είναι ο υπεύθυνος του πειράματος, εν μέρει με το να συνδέεται η έρευνά του με το κύρος του Πανεπιστημίου του Yale. Όταν ο υπεύθυνος του πειράματος συνδέθηκε με ένα λιγότερο αναγνωρισμένο ίδρυμα (επειδή η μελέτη μετεγκαταστάθηκε από το Yale σε ένα εμπορικό κτίριο στο Μπρίτζπορτ -παράλλαγή 10 του πειράματος), έχασε μέρος του επιστημονικού του κύρους και η υπακοή των συμμετεχόντων μειώθηκε στο 48%. Και όταν ο υπεύθυνος του πειράματος ήταν ένας «απλός άνθρωπος» που δεν εκπροσωπούσε κανέναν άλλον παρά μόνο τον εαυτό του (παράλλαγή 13 του πειράματος), το ποσοστό των συμμετεχόντων που υπάκουσε μειώθηκε ακόμη περισσότερο στο 20%.⁴ Όταν ένα άτομο αντιλαμβάνεται ως υψηλότερη την αξιοπιστία μιας πηγής, εμφανίζει μεγαλύτερη πρόθεση να συμμορφωθεί και να ενεργήσει σύμφωνα με τις οδηγίες.^{18,19} Όταν οι φορείς εξουσίας και οι αρχές θεωρούνται αξιόπιστες, η υπακοή σε προσεκτικά σχεδιασμένες οδηγίες που ανακοινώνονται από τις αρχές αυτές είναι υψηλότερη,⁶ γεγονός που διευκολύνει τον κοινωνικό έλεγχο. Όταν η έκβαση μιας κατάστασης είναι εξαιρετικά αβέβαιη, μια βασική παράμετρος για την υπακοή των ανθρώπων είναι η εμπιστοσύνη τους στις αποφάσεις των φορέων εξουσίας (ηγέτες και ειδικοί επιστήμονες). Στο πλαίσιο της τήρησης των κανόνων κατά τη διάρκεια της πανδημίας COVID-19, εάν το άτομο δεν αντιλαμβάνεται τον ειδικό που παρέχει συμβουλές για την υγεία και τη διαχείριση της κατάστασης ως αξιόπιστο, είναι λιγότερο πιθανό να συμμορφωθεί με τις συστάσεις.^{20,21}

Από τις συνολικά 18 παραλλαγές του πειράματος του Milgram η παράλλαγή # 15 έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Συγκεκριμένα, στην παράλλαγή αυτή ο «δάσκαλος» έρχεται αντιμέτωπος με αντιφατικές απόψεις ή αντιφατικές εντολές δύο «υπευθύνων» του πειράματος, που αποτελούν και οι δύο νόμιμες και αποδεκτές εξουσίες: ο πρώτος επιστήμονας – «υπεύθυνος» του πειράματος αρνείται να συνεχίσει ο «δάσκαλος» το πείραμα ενόψει της ταλαιπωρίας που υφίσταται ο «μαθητής», ενώ ο δεύτερος επιστήμονας – «υπεύθυνος» και αυτός του πειράματος υποστηρίζει ότι

είναι απαραίτητο να συνεχίσει ο «δάσκαλος» το πείραμα με οποιοδήποτε κόστος. Μόλις η διαφωνία μεταξύ των δύο αυτών επιστημόνων εκδηλωθεί, αυξάνεται το ποσοστό αποχώρησης των συμμετεχόντων από το πείραμα. Οι διαφωνίες μεταξύ των επιστημόνων για τη χρήση ορισμένων θεραπειών, για τον τρόπο εφαρμογής των μέσων προστασίας, την αποτελεσματική εφαρμογή της σωματικής απόστασης κ.λπ. άρχισαν να αυξάνονται, όταν πέρασε το πρώτο σοκ που προκάλεσε στον πληθυσμό η αιφνιδιαστική εμφάνιση του πρώτου κύματος της πανδημίας.²² Πώς αντέδρασαν οι “δάσκαλοι-πολίτες” σε αυτές τις συνθήκες μετάδοσης και λήψης αντιφατικών μηνυμάτων; Το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού συνέχισε να υπακούει στα μέτρα, αυξήθηκε, ωστόσο, ο αριθμός των πολιτών που άρχισε να μην συμμορφώνεται με τις συστάσεις. Η αύξηση των διαφωνιών και των αντιφατικών μηνυμάτων προκάλεσε σύγχυση, αβεβαιότητα, αμφισβήτηση της αυθεντίας και αύξηση της ανυπακοής των πολιτών απέναντι στα μέτρα.²³⁻²⁵ Το πιο συνηθισμένο φαινόμενο ήταν, συνειδητά ή ασυνείδητα, οι «υπάκουοι» πολίτες να παρακολουθούν και να υποδεικνύουν κάθε έναν «ανυπάκουο» που δεν πειθαρχούσε. Στράφηκαν ενάντια στους εν δυνάμει φορείς του ιού, όπως, για παράδειγμα, ήταν οι Έλληνες πολίτες που εγκλωβίστηκαν στο Λονδίνο και αντέδρασαν στην ενδεχόμενη μεταφορά τους στην πατρίδα από την ελληνική κυβέρνηση. Ακόμη, στράφηκαν ενάντια σε όσους μετακινήθηκαν στην επαρχία και τα νησιά και μετέδωσαν τον ιό σε μικρές κοινωνίες. Τέλος, «τα έβαλαν» με τους ηλικιωμένους, την ευπαθή ομάδα που θεωρείται ανοχύρωτη απέναντι στον ιό και αντέδρασαν αρνητικά στον εκ νέου εγκλεισμό την ίδια στιγμή που το δεύτερο κύμα της πανδημίας ήταν μια αδιαμφισβήτητη πραγματικότητα.²⁶⁻²⁷

Η ποικιλομορφία των απόψεων των εμπειρογνομώνων και η μετάδοση αντιφατικών μηνυμάτων δημιούργησε μια κατάσταση μεγάλης αβεβαιότητας και σύγχυσης για τους πολίτες. Όταν ένας ειδικός συμμετέχει σε μια δημόσια εκστρατεία για την προστασία ή την προώθηση της δημόσιας υγείας, πρέπει να αναφέρεται μόνο σε αποδεδειγμένα γεγονότα, να τηρεί σύνεση στις δηλώσεις του και να γνωρίζει τις πιθανές επιπτώσεις των δηλώσεών του στο ευρύ κοινό. Οι μεγαλύτεροι σε ηλικία, ενδεχομένως, προτιμούν την ενημέρωση μέσω εφημερίδων και τηλεόρασης, ενώ οι νεότεροι ενημερώνονται από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.²⁸ Η απώλεια της εμπιστοσύνης στους ειδικούς (experts) μπορεί να ενισχυθεί περαιτέρω από τις επιλογές των ομιλητών που

προβάλλουν τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, τα οποία είναι πιθανό να επιλέξουν τους ομιλητές που θα φιλοξενήσουν με βάση την ικανότητά τους να πείθουν, παρά με βάση τις επιστημονικές τους γνώσεις. Τα κοινωνικά δίκτυα και οι ψηφιακές πλατφόρμες μπορεί να διευκολύνουν την παραπληροφόρηση, γεγονός που είναι πιθανό να οδηγήσει σε δημόσιες συζητήσεις μεταξύ ανθρώπων με ανεπαρκή ή λανθασμένη ενημέρωση, όπως υπογραμμίζεται από τους Nguyen & Catalan-Matamoros.²⁹

Επιπρόσθετα, το έργο του Milgram περισσότερο αναδεικνύει τον βαθμό υπακοής των ανθρώπων σε μια φιγούρα εξουσίας, παρά παρέχει ερμηνείες για το φαινόμενο αυτό καθ' αυτό. Στις συνθήκες της πανδημίας υπήρξαν άνθρωποι που υπάκουσαν πλήρως, ακολουθώντας κατά γράμμα τις οδηγίες, π.χ. φορούσαν μάσκες, παρέμεναν στο σπίτι, δεν συμμετείχαν σε κανένα πάρτι και σε καμία εκδήλωση γενικότερα, δεν έκαναν επισκέψεις σε φίλους και διατηρούσαν τις κοινωνικές αποστάσεις. Υπήρξαν, όμως, και άνθρωποι που δεν φορούσαν μάσκες σε δημόσιους χώρους και δεν τηρούσαν τις κοινωνικές αποστάσεις. Σε ορισμένες περιπτώσεις οι νέοι διοργάνωναν ή συμμετείχαν σε πάρτι πιστεύοντας ότι μόνο οι ηλικιωμένοι ήταν ευάλωτοι στις επιπλοκές της λοίμωξης. Παρά τις μεγάλες προσπάθειες, πολλοί άνθρωποι αρνήθηκαν να αποδεχθούν τους κανονισμούς και τους περιορισμούς που επιβλήθηκαν από τους εκάστοτε φορείς. Οι υπεύθυνοι για τη δημόσια υγεία προσπάθησαν και εξακολουθούν να προσπαθούν να εκπαιδεύσουν το ευρύ κοινό εντούτοις τα μέτρα για τον περιορισμό του κινδύνου έκθεσης αντιμετωπίστηκαν με αντίσταση από ένα μέρος του πληθυσμού. Τι οδηγεί στη συμμόρφωση και την υπακοή; Πότε επιλέγουν οι άνθρωποι να μην συμμορφώνονται με οδηγίες ή κανονισμούς; Ποιες είναι οι επιπτώσεις των ψυχοπαιστικών καταστάσεων, όπως είναι και η πανδημία στην ανθρώπινη συμπεριφορά; Υπάρχουν δύο εκ διαμέτρου αντίθετες απαντήσεις στο ερώτημα αυτό. Από τη μια πλευρά, φαίνεται πως υπάρχουν άνθρωποι που λειτουργούν χωρίς πανικό, βοηθούν και υποστηρίζουν ο ένας τον άλλον και αυτή η βοήθεια προσφέρεται ακόμη και σε αγνώστους σε συνθήκες κρίσεως, καταστάσεις έκτακτης ανάγκης και καταστροφές.³⁰ Η συμπεριφορά αυτή υποκρύπτει μια αίσθηση κοινής ταυτότητας που αναδύεται από την ύπαρξη μιας κοινής μοίρας και η οποία έχει ως αποτέλεσμα την εμφάνιση ενσυναίσθησης και αλληλεγγύης μεταξύ των ανθρώπων. Εν ολίγοις, οι δύσκολες και σκληρές συνθήκες μπορούν να δημιουργήσουν κοινω-

νική συνοχή και αίσθημα συμπόνιας για τους άλλους ανθρώπους.³¹ Από την άλλη πλευρά, η ιστορία έχει καταγράψει μερικές από τις πιο ακραίες μορφές κοινωνικού διχασμού και ανθρώπινου μίσους, ως αποτέλεσμα της ψυχολογίας του γενικού πληθυσμού στους δύσκολους καιρούς. Εντάσεις, συγκρούσεις και εκτεταμένες ταραχές μπορεί συχνά να συμβούν καθώς επιβάλλονται περιορισμοί στην καθημερινή δραστηριότητα, οι άνθρωποι γίνονται φοβισμένοι και εκτονώνουν την οργή τους σε αυτούς που προσδιορίζονται ως αποδιοπομπαίοι τράγοι. Στην περίοδο της πανδημίας έχουν καταγραφεί υψηλά επίπεδα τήρησης των μέτρων αλλά και διαφωνία και απροκάλυπτη κοινωνική σύγκρουση μεταξύ μέρους του γενικού πληθυσμού και των αρχών.³²

Οι συμμετέχοντες στο πείραμα του Milgram που εμφανίζουν υπακοή και συμμόρφωση θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως «άνθρωποι που δεσμεύονται».³³⁻³⁴ Δεν παραμένουν παθητικοί στην παρουσία μιας αρχής εξουσίας, κάνουν μια ενεργή ιδεολογική επιλογή να συνεργαστούν με τον υπεύθυνο του πειράματος για τον ευγενή σκοπό της προώθησης των επιστημονικών επιτευγμάτων. Επιπλέον, θεωρείται ότι αυτό δεν συμβαίνει τυχαία. Είναι το αποτέλεσμα της «ηγετικής φυσιογνωμίας» του υπευθύνου του πειράματος³⁵ που επιδιώκει ενεργά να επιφέρει μια κοινή ταύτιση μεταξύ του ιδίου και του συμμετέχοντος στο πείραμα προς όφελος της επιστήμης. Αυτό το συμπέρασμα είναι συμβατό με τα ευρήματα της εργασίας του Tyler για τους λόγους που οι άνθρωποι υπακούουν στο νόμο³⁶ και την ανάπτυξη του μοντέλου για τη «δέσμευση της ομάδας».³⁷ Όταν οι αρχές εξουσίας δίνουν φωνή στους ανθρώπους, όταν τους φέρονται με δικαιοσύνη και σεβασμό, δημιουργείται η αίσθηση ότι οι συμμετέχοντες και οι αρχές εξουσίας αποτελούν μέρος μιας κοινής ομάδας. Η αίσθηση αυτή «νομιμοποιεί» τους κανονισμούς και αυξάνει τον βαθμό τήρησής τους από τους συμμετέχοντες που αισθάνονται ότι δεσμεύονται.³⁸ Οι αποφάσεις των αρχών για χαλάρωση των περιοριστικών μέτρων σε συνδυασμό με τη μεγιστοποίηση της μετάδοσης του μυνύματος για την ύπαρξη ατομικής ευθύνης των πολιτών κινούνται προς την κατεύθυνση αυτή. Ο βαθμός τήρησης των κανονισμών αυξάνει ακόμη περισσότερο όταν οι συγκεκριμένοι κανονισμοί εξυπηρετούν τα συμφέροντα της ομάδας.³⁹⁻⁴¹

Η υπακοή στην εξουσία είναι ριζωμένη σε όλους τους ανθρώπους από τον τρόπο με τον οποίο έχουν μεγαλώσει.⁴ Σύμφωνα με τους Passini & Morselli,⁴² από την πρώιμη παιδική ηλικία οι άνθρωποι εκπαιδεύονται στην

ανάπτυξη υπακοής και στην εμφάνιση εμπιστοσύνης στη νομιμότητα της εξουσίας. Η νομιμότητα αποτελεί πηγή δύναμης για τις αρχές εξουσίας, επειδή προωθεί την εκούσια συμμόρφωση των ανθρώπων. Οι αρχές εξουσίας είναι περισσότερο αποτελεσματικές όταν προσεγγίσουν ουσιαστικά το αίσθημα υπευθυνότητας του συνόλου αλλά και την αίσθηση της υποχρέωσης στην εκούσια υπακοή. Όταν τα άτομα αισθάνονται ότι η δική τους δράση επηρεάζει το κοινωνικό σύνολο, η αίσθηση υπευθυνότητας και υποχρέωσης στην εκούσια υπακοή αυξάνεται. Κατ' αυτόν τον τρόπο οι άνθρωποι θα μπορούσαν να αναπτύξουν αίσθηση καθήκοντος και να υπακούσουν ακόμη και σε αποφάσεις με τις οποίες διαφωνούν, προκειμένου να προστατεύσουν τους άλλους. Οι υγειονομικές και κυβερνητικές αρχές προσπάθησαν να εφαρμόσουν τα περιοριστικά μέτρα κατά την πανδημία, λαμβάνοντας υπόψιν τους τα παραπάνω. Με τις εκστρατείες που έγιναν -αλλά και εξακολουθούν να γίνονται- ανά τον κόσμο ενισχύθηκε στο σύνολο των ανθρώπων το αίσθημα υπευθυνότητας. Το σύνθημα «Μένουμε ασφαλείς – Μένουμε σπίτι» αποτέλεσε μία πολιτική που στηριζόταν εξ' ολοκλήρου στην εθελοντική υπακοή αλλά και στην αίσθηση καθήκοντος που έχουν οι άνθρωποι απέναντι στον συνάνθρωπό τους. Μηνύματα όπως «συμπεριφερόμαστε σαν να έχουμε τον ιό και μπορούμε να κολλήσουμε τους άλλους» ενίσχυσαν το αίσθημα υπευθυνότητας και καθήκοντος στους πολίτες.

Φαίνεται, λοιπόν, ότι υπάρχουν άνθρωποι που τείνουν να υποκύψουν στην επιρροή της ηγεσίας / αυθεντίας μόλις αποδεχτούν τις υπάρχουσες σχέσεις εξουσίας ή/και δεσμευθούν σε ένα κοινό σκοπό με γνώμονα το συμφέρον του κοινωνικού συνόλου. Μια αρχή ή ένα σύστημα εξουσίας, όταν γίνεται αντιληπτό ως νόμιμο και αποδεκτό, δεν απαιτείται κανενός είδους εξήγηση ή αιτιολόγηση για να υπακούσουν κάποιοι άνθρωποι.⁴³⁻⁴⁴ Θα πρέπει, ωστόσο, να τονιστεί στο σημείο αυτό ότι δεν είναι όλοι οι άνθρωποι ίδιοι, με την έννοια ότι η ερμηνεία του μηνύματος από τους παραλήπτες επηρεάζεται και από τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των παραληπτών του μηνύματος και από την αλληλεπίδραση που δημιουργείται μεταξύ αποστολέα και παραληπτών. Το πιο σημαντικό χαρακτηριστικό της προσωπικότητας που προωθείται στο σύγχρονη δυτική κουλτούρα είναι η αυτονομία, που μεταφράζεται ως η ικανότητα του ατόμου να σκέφτεται, να αποφασίζει, να ενεργεί ανεξάρτητα και να ακολουθεί τους δικούς του κανόνες, να καθορίζει και να διαμορφώνει το δικό του περιβάλλον. Η αρχή

του σεβασμού στην αυτονομία του ατόμου (principle of autonomy) βάλλεται έντονα στην κατάσταση της πανδημίας, όπου το ενδιαφέρον μετατοπίζεται από το ατομικό στο γενικότερο κοινωνικό όφελος. Η δημόσια υγεία είναι αγαθό υπέρτατο και μη διαπραγματεύσιμο. Η σύγκρουση μεταξύ προσωπικής αυτονομίας και προστασίας του κοινωνικού συνόλου προκύπτει πάντοτε σε κάθε μεγάλη απειλή για τη δημόσια υγεία. Το αίσθημα της κοινωνικής υπευθυνότητας, της κοινωνικής αλληλεγγύης και συνοχής παίζει καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των αντιδράσεων και των συμπεριφορών που θα υιοθετήσουν οι άνθρωποι σε περιόδους παγκόσμιων υγειονομικών κρίσεων, όπως είναι η τρέχουσα πανδημία.⁴⁵

Συμπεράσματα

Μετά το ξέσπασμα της πανδημίας του κορωνοϊού η κοινωνική πραγματικότητα αποτέλεσε από μόνη της ένα κοινωνικό πείραμα, αναφορικά με την κοινωνική υπακοή στην εξουσία. Το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού παγκοσμίως συμμορφώθηκε με τα μέτρα για τη μείωση της διασποράς του ιού και την αντιμετώπιση της πανδημίας. Πολλοί άνθρωποι -είτε από την αρχή είτε στην πορεία των εξελίξεων- διαφώνησαν με κάποια από τα μέτρα που η εκάστοτε αρχή έλαβε. Κατά την περίοδο της πανδημίας έγινε εμφανές ότι οι προσωπικές πεποιθήσεις των ανθρώπων δεν στάθηκαν ικανές, ώστε, τουλάχιστον, η πλειοψηφία των ανθρώπων να μην ακολουθήσει τελικά τα μέτρα που ελήφθησαν, ακόμα και αν τα μέτρα αυτά έρχονταν σε αντίθεση με τη βούληση, την ιδεολογία και την ιδιοσυγκρασία τους. Η εθελοντική υπακοή στην εξουσία και η κοινωνική συμμόρφωση για χάρη του συνόλου φέρνει σε κάθε περίπτωση μείωση των ατομικών ελευθεριών, πολύ δε περισσότερο στην περίπτωση της πανδημίας. Η πανδημία θα μπορούσε να αποτελέσει μία ευκαιρία κριτικής σκέψης, αναστοχασμού και λήψης αποφάσεων που θα οδηγήσει τους ανθρώπους σε μία κατεύθυνση προς τον επαναπροσδιορισμό του προσωπικού αξιακού τους συστήματος, την ανάληψη της ατομικής ευθύνης, την επίδειξη δικαιοσύνης και σεβασμού προς τη ζωή και την ασφάλεια όλων των ανθρώπων, την ανασυγκρότηση της συλλογικότητας, της αλληλεγγύης, της αλληλοβοήθειας και του μοιράσματος (συναισθηματικού, υλικού, πνευματικού). Τα παραπάνω χαρακτηριστικά, που απουσιάζουν από τις σύγχρονες κοινωνίες, θα μπορούσαν να συμβάλλουν ουσιαστικά στη διαχείριση των παγκόσμιων κοινών προβλημάτων και στην ομαλή κοινωνική συμβίωση.

ABSTRACT

Psychology and Social Control: Milgram Experiment during Covid-19 Pandemic

Afroditi Zartaloudi

Assistant Professor of Mental Health Nursing

University of West Attica

Department of Nursing University of West Attica

As preventive measures have been applied by authorities to reduce exposure to, and the spread of, COVID-19 pandemic, it would be extremely important to understand how individuals respond to these new rules, especially the extent to which they are likely to follow or violate them. The exploration of social obedience is extremely important nowadays, due to the severity of the pandemic and the intense concern for the future, bringing to light one of the most famous experiments in the history of psychology, the Milgram experiment. The purpose of the experiment was to explore individuals' behavior, when they were requested to obey authorities/experts' orders/instructions, considering that these orders were opposed to their will, personal values, or conscience. Following the outbreak of the coronavirus pandemic, the conditions of social reality have tested individuals' limits of endurance and tolerance in terms of social obedience to power. Thoughts and reflections related to factors that could possibly affect social compliance and obedience are recorded in the present article. When do people choose not to comply with guidelines or regulations? Which could have been the effects of stressful situations, such as pandemics, on human behavior? Undoubtedly, the conflict between personal autonomy and protection of others always arises in periods of great threat to public health. Many people may disagree with some of the measures taken by authorities. Voluntary obedience to power and social compliance for the sake of the society may impose restrictions to individuals' freedoms, especially in the case of a pandemic.

Key-words: *Milgram experiment, social control, COVID-19 pandemic*

✉ **Corresponding Author:** Afroditi Zartaloudi, Department of Nursing, University of Western Attica, Agiou Spiridonos street, GR-122 43 Egaleo, Greece, Tel: (+30) 2105387445 e-mail: azarta@uniwa.gr

Βιβλιογραφία

1. Fang Y, Nie Y, Penny M. Transmission dynamics of the COVID-19 outbreak and effectiveness of government interventions: A data-driven analysis. *J Med Virol* 2020, 92: 645–659.
2. Anderson RM, Heesterbeek H, Klinkenberg D, Hollingsworth TD. How will country-based mitigation measures influence the course of the COVID-19 epidemic? *Lancet* 2020, 395: 931–934.
3. Uhl-Bien M, Riggio RE, Lowe KB, & Carsten MK. Followership theory: A review and research agenda. *The Leadership Quarterly* 2014, 25: 83–104.
4. Milgram S. *Obedience to authority: An experimental view*. New York, Harper & Row, 1974
5. Blass T. From new Haven to Santa Clara: a historical perspective on the Milgram obedience experiments. *American Psychologist* 2009, 64: 37–45.
6. Milgram S. Behavioral study of obedience. *Journal of Abnormal and Social Psychology* 1963, 67: 371–378.
7. Milgram S. Subject Reaction: The Neglected Factor in the Ethics of Experimentation. *Hastings Center Report*, 1977: 19–23.
8. Luchins AS, Luchins EH. On conformity with judgments of a majority or an authority. *The Journal of Social Psychology* 1961, 53(2): 303–316.
9. Williams JR. The Declaration of Helsinki and public health. *Bulletin of the World Health Organization* 2008, 86: 650–652.
10. Griggs R, Whitehead III G. Coverage of recent criticisms of Milgram's obedience experiments in introductory social psychology textbooks. *Theory & Psychology* 2015, 25(5): 564–580.
11. Kaposi D. The resistance experiments: Morality, authority and obedience in Stanley Milgram's account. *Journal for the Theory of Social Behaviour* 2017, 47(4): 382–401.
12. Smeulers A. Milgram revisited: Can we still use Milgram's "obedience to authority" experiments to explain mass atrocities after the opening of the archives? Review essay. *Journal of Perpetrator Research* 2020, 3(1): 216–244.
13. Perry G. *Behind the shock machine: The untold story of the notorious Milgram psychology experiments*. New York, The New Press, 2013.
14. Baldwin R, Weder di Mauro B. *Economics in the time of COVID-19*. London, CEPR Press, 2020.
15. Cialdini RB, Goldstein NJ. Social influence: Compliance and conformity. *Annu Rev Psychol* 2004, 55: 591–621.
16. Schermerhorn JR, Bachrach DG. *Exploring management*. USA, John Wiley & Sons, 2020.
17. Milgram S. *Obedience to Authority: An Experimental View*. New York, Harper Perennial Modern Thought, 2009.
18. Lin T, Hwang L, Lai Y. Effects of argument quality, source credibility and self-reported diabetes knowledge on message attitudes: An experiment using diabetes related messages. *Health Information and Libraries Journal* 2017, 34(3): 225–235.
19. Wang Z, Walther JB, Pingree S, Hawkins RP. Health information, credibility, homophily, and influence via the Internet: Web sites versus discussion groups. *Health Communication* 2008, 23(4): 358–368.
20. Jimenez P, Iyer GS. Tax compliance in a social setting: The influence of social norms, trust in government, and perceived fairness on taxpayer compliance. *Advances in Accounting* 2016, 34: 17–26.
21. Dirks KT, Skarlicki DP. Trust in leaders: Existing research and emerging issues. In: Kramer RM, Cook KS (Eds) *Trust and distrust in organizations: Dilemmas and approaches*. New York, Russell Sage Foundation, 2004: 21–40.
22. Bjelajac Z, Filipović A. Lack of security culture in facing the COVID-19 pandemic. *The Culture of Polis* 2020, 17: 383–399.
23. Atalan A. Is the lockdown important to prevent the COVID-19 pandemic? Effects on psychology, environment and economy-perspective. *Annals of Medicine & Surgery* 2020, 56: 38–42.
24. Pachetti M, Marini B, Giudici F, Benedetti F, Angeletti S, Ciccozzi M, et al. Impact of lockdown on Covid-19 case fatality rate and viral mutations spread in 7 countries in Europe and North America. *Journal of Transnational Medicine* 2020, 18: 338.
25. Wong M, Chong KC, Lai C, Huang J, Chen Z, Boon S, Chan P. Stringent containment measures without complete city lockdown to achieve low incidence and mortality across two waves of COVID-19 in Hong Kong. *British Medical Journal Global Health* 2020, 5(10): 1–9.
26. Bornmann L, Daniel H. What do we know about the h index? *Journal of the American Society for Information Science & Technology* 2007, 58(9): 1381–1385.
27. Lavazza A, Farina M. The role of experts in the Covid-19 pandemic and the limits of their epistemic authority in democracy. *Frontiers in Public Health* 2020, 8: 1–11.
28. Finset A, Bosworth H, Butow P, Gulbrandsen P, Hulsman RL, Pieterse AH, Street R, Tschoetschel R, van Weert J. Effective health communication—A key factor in fighting the COVID-19 pandemic. *Patient Educ Couns* 2020, 103: 873–876.
29. Nguyen A, Catalan-Matamoros D. Digital mis/disinformation and public engagement with health and science controversies: Fresh perspectives from Covid-19. *Media & Communication* 2020, 8(2): 323–328.
30. Drury J, Stott C, Ball R, Reicher S, Neville F, Bell L et al. A social identity model of riot diffusion: From injustice to empowerment in the 2011 London riots. *European Journal of Social Psychology* 2020, 50: 646–661.
31. Drury J, Alfadhli K. Social identity, emergencies and disasters. In: Williams R, Bailey S, Kamaldeep B, Haslam SA, Haslam C, Kemp V, Maughan D (Eds) *Social scaffolding: Applying the lessons of contemporary social science to health, public mental health and healthcare*. London, UK, Royal College of Psychiatrists, 2019.
32. Butler P. NHS coronavirus volunteers frustrated at lack of tasks. *The Guardian*, 3rd May. Available at [https://www.theguardian.com/world/2020/may/03/nhs-coronavirus-crisisvolunteers-frustrated-at-lack-of-tasks?CMP=](https://www.theguardian.com/world/2020/may/03/nhs-coronavirus-crisisvolunteers-frustrated-at-lack-of-tasks?CMP=Share_) Share_

- iOSApp _ Other. Accessed February 3, 2021.
33. Reicher SD, Haslam SA. Engaged Followership and Engaged Fellowship. In: Newman LS (Ed) *Confronting humanity at its worst: social psychological perspectives on genocide*. Oxford, UK, Oxford University Press, 2019: 195–219.
34. Reicher SD, Haslam SA, Smith JR. Working toward the experimenter: Reconceptualizing obedience within the Milgram paradigm as identification-based followership. *Perspectives on Psychological Science* 2012, 7: 315–24.
35. Haslam SA, Reicher SD, Van Bavel JJ. Rethinking the nature of cruelty: The role of identity leadership in the Stanford Prison Experiment. *American Psychologist* 2019, 74: 809–822.
36. Tyler TR. *Why people obey the law: Procedural justice, Legitimacy, and compliance*. New Haven, Yale University Press, 1990.
37. Tyler TR, Blader SL. The group engagement model: Procedural justice, social identity, and cooperative behavior. *Personality and Social Psychology Review* 2003, 7: 349–361.
38. Bradford B, Murphy K, Jackson J. Officers as mirrors: Policing, procedural justice and the (re) production of social identity. *British Journal of Criminology* 2014, 54: 527–550.
39. Radburn M, Stott C. The social psychological processes of ‘procedural justice’: Concepts, critiques and opportunities. *Criminology & Criminal Justice* 2019, 19(4): 421–438.
40. Radburn M, Stott C, Bradford B, Robinson M. When is policing fair? Groups, identity and judgements of the procedural justice of coercive crowd policing. *Policing and Society* 2018, 28(6): 647–664.
41. Stott C, Hoggett J, Pearson G. ‘Keeping the peace’ social identity, procedural justice and the policing of football crowds. *The British Journal of Criminology* 2012, 52: 381–399.
42. Passini S, Morselli D. Authority relationships between obedience and disobedience. *New Ideas in Psychology* 2009, 27: 96–106.
43. Gelpi C. *The Power of Legitimacy: Assessing the Role of Norms in Crisis Bargaining*. Princeton, NJ, USA, Princeton University Press, 2003.
44. Tyler TR. Psychological perspectives on legitimacy and legitimation. *Annu. Rev. Psychol* 2006, 57: 375–400.
45. Deci EL, Ryan RM. Self-determination theory. In: van Lange PAM, Kruglanski AW, Higgins ET (Eds) *Handbook of Theories of Social Psychology*. Thousand Oaks, CA, USA, Sage Publications Ltd, 2012: 416–436.